

e-ISSN: 2651-3595

kalemname

Kırıkkale Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

9/18
Aralık 2024

DergiPark
AKADEMİK

INDEX COPERNICUS
INTERNATIONAL

EBSCOhost

SÖBIAD

SIA
Scientific Indexing Services

**Academic
Resource
Index**
ResearchBib

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

e-ISSN: 2651-3595

Sayı/No:18

Aralık/December 2024

Dergi Eski Adı: *Kırıkkale İslami İlimler Fakültesi Dergisi (KİİFAD)*

(Eski ad altında yayımlanan sayılar: 2016, Cilt:1 Sayı:1-2; 2017, Cilt:2 Sayı:3-4; 2018, Cilt:3 Sayı:5)

Eski e-ISSN: 2547-9504

Previous Title: *The Journal of Kırıkkale Islamic Sciences Faculty*

(Year Range of Publication with Former Title: 2016-2018 Vol:1, No:1-Vol: 3, No:5)

Former e-ISSN: 2547-9504

Kapsam: Sosyal Bilimler-Dinî Araştırmalar

Scope: Social Sciences-Religious Studies

Periyot: Yılda 2 Sayı (Haziran & Aralık)

Period: Biannually (June & December)

Yayın Dili: Türkçe, İngilizce, Arapça, Almanca

Publication Language: Turkish, English, Arabic, German

Kalemname, yılda iki sayı yayımlanan uluslararası bilimsel ve hakemli bir dergidir.

Kalemname is an international peer-reviewed academic journal published twice a year.

Makaleler; Türkçe-İngilizce başlık, öz (en az 150 kelime), anahtar kelimeler (en az 5 kavram), İngilizce özet (en az 250 kelime) ve İSNAD atıf sistemine uygun olarak hazırlanan kaynakça içerir.

Articles contain an Turkish-English title, an abstract (at least 150 words), keywords (at least 5 concepts), a summary (at least 250 words), and a bibliography prepared with the ISNAD.

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

kalemname

Kırıkkale University The Journal of Faculty of Islamic Sciences

CASİR AVDE, İSLAM HUKUK FELSEFESİ-MAKÂSİDÜ'Ş-ŞERİÂ***Murat AKTEPE**

Dr.

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
İslami Araştırmalar Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

Dr.

Social Sciences University of Ankara
Institute for Islamic Studies
Ankara, Türkiye

murataktepe@gmail.com

orcid.org/0000-0001-7164-0214

Öz

İndirgemeci yaklaşımlardan ve dikotomik bir anlayıştan uzak durmak suretiyle İslam hukuku kuramına eleştirel bir yaklaşım tarzında telif edilen bu eserin, muhakeme usulü çerçevesinde ekol sistematığında hazırlanmış görüşler ve hukuk kuramlarına ait mevcut kaynakların ışığında, yeni yaklaşımlara dair çok yönlü ve kapsamlı hazırlanmış olduğu görülmektedir. Kurama ait mevcut parçaların anlaşılması bütünü anlaşılması anlamına geldiğinden, yazara ait eleştirel, çok boyutlu, sisteme dayalı ve makâsîd yönelimli yaklaşımın İslam hukuk kuramının anlaşılması ve yorumlanması yolunda geniş bir çerçeve çizdiği görülmektedir. İslam hukukunun, içtihat metodunun halen faal olması gerçeği çerçevesinde ve içtihat metodu doğrultusunda kabuğuna çekilmeden, yeni olay ve olguları ele almak suretiyle güncel mekanizmalar ortaya koymak gibi bir işlevi mevcuttur. Makâsîd, maslahat, kıyas, örf gibi kavramlar bu sistemin devamı için elzem metotlar olup sisteme katkı sağlayacak başkaca metotların geliştirilmesi de mümkündür. İncelemeye ve değerlendirmeye çalıştığımız Casir Avde'nin *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü'ş-Şeriâ (Maqasid al-Shariah as Philosophy of Islamic Law A Systems Approach)* adlı eseri eleştirel ve çağdaş bir bakış açısıyla İslam hukuk felsefesi anlayışını yöntemleriyle ortaya koymakta ve önemli değerlendirmeler sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, İslam Hukuk Felsefesi, Makâsîd, Makâsîdü'ş-Şeriâ, Hukuk Teorisi.

**JASSER AUDA, MAQASID al-SHARIAH as PHILOSOPHY of ISLAMIC LAW
A SYSTEMS APPROACH****Abstract**

This work, which was written in a critical approach to Islamic law theory in order to stay away from reductionist approaches and a dichotomous understanding, seems to have been prepared in a multi-faceted manner within the framework of the views prepared in the school system,

* Avde, Casir. *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü'ş-Şeriâ*. çev. Murat Çiftkaya. İstanbul: Mahya Yayınları, 2016, 304 sayfa.

the existing sources of legal theories. Since understanding the existing parts of the theory means understanding the whole, we can evaluate that the author's critical, multidimensional, systems-based and purpose-oriented approach draws a broad framework for the understanding and interpretation of Islamic legal theory. Within the framework of the fact that Islamic law is an "open" system and that the ijthihad method is still active although some jurists reject it, the Islamic legal system has the function of presenting up-to-date mechanisms by dealing with new events and phenomena without retreating into it's shell in line with the ijthihad method. Concepts such as maqasid, maslahat, qiyas, and custom are essential methods for the continuation of this system, and it is possible to develop other methods that will contribute to the system. Jasser Auda's work titled *Maqasid al-Shariah as Philosophy of Islamic Law A Systems Approach*, which we are trying to analyze and evaluate, presents the understanding of Islamic legal philosophy with its methods and offers important evaluations with a critical and contemporary perspective.

Keywords: Islamic Law, Islamic Legal Philosophy, Maqasid, Maqasid al-Shariah, Legal Theory.

Giriş

Casir Avde'nin 2007 tarihinde Londra'da *Maqasid al-Shariah as Philosophy of Islamic Law A Systems Approach* adıyla kaleme aldığını tespit ettiğimiz bu eser, Murat Çiftkaya tarafından *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ* adıyla Türkçeye aktarılmıştır. Girişle birlikte yedi bölümden oluşan eser, altı başlık üzerine bina edilmiştir. Her biri ayrı bir çalışma konusu olabilecek konu başlıklarının özenle seçildiği mülahaza edilmektedir. Bu sebeple değerlendirmemizin kemiyeti artmıştır. Birinci bölümde makâsîdü's-Şeriâ kavramına ve makâsîd anlayışına genel bir bakış,¹ ikinci bölümde analiz metodu ve felsefesi olarak sistemler,² üçüncü bölümde İslam hukuku, imamlar ve mezhepler, tarihî bir inceleme,³ dördüncü bölümde klasik İslam hukuku teorileri,⁴ beşinci bölümde çağdaş İslam hukuku teorileri⁵ ve altıncı bölümde ise İslam hukuk teorilerine sistem yaklaşımı konuları ayrıntılarıyla açıklanmaya çalışılmıştır. *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ* isimli eserin temel olarak yöntem, tahlil ve teorik gelişmeler olmak üzere üç ana temada ele alındığı görülmektedir. Çalışma genel anlamda makâsîdü's-Şeriâ kavramını bir teori olarak ortaya çıktığı Cüveynî'ye (ö. 478/1085) ait yaklaşımlardan başlayarak, tarihî seyir içerisinde var olmuş klasik yaklaşımlara çağdaş yaklaşımları da ilave ederek açıklamaktadır. Ekol sistematığı bağlamında İslam hukuk okullarına yer vermiş, evvela klasik İslam hukuku teorilerini, daha sonrasında da çağdaş İslam hukuk teorilerini bir sistem yaklaşımı sadedinde incelemiş ve değerlendirmiştir.

¹ Casir Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ*, çev. Murat Çiftkaya, (İstanbul: Mahya Yayınları, 2016), 20-42.

² Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ*, 43-72.

³ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ*, 73-90.

⁴ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ*, 91-152.

⁵ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ*, 153-204.

1. İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ

Casir Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ* isimli eserinin giriş bölümünde İslam hukuku kavramı üzerinde durmaktadır. İslam hukuku kavramını terminolojik olarak açıklamaya çalışan Avde, İbn Kayyim el-Cevziyye'nin (ö. 1350) *İ'lâmü'l-Muvaqqı'în* isimli eserinde "şeriat" kavramının bir hikmete dayandığını ve insanların dünya ve ahiret mutluluğunu gaye edindiğini; İslam hukukunun ise adalet, merhamet, hikmet ve iyilik demek olduğunu ortaya koyarak, esasen İbn Kayyim'in görüşüne göre İslam hukuku kavramına ait karşılığın bu bağlamda "şeriat" olamayacağını ifade etmektedir.⁶ "İslam hukuku nerede?" sorusuna cevap arayan yazar, İslam hukukunun adil, üretken, gelişmiş, insani ve manevi alanda dizgin, temiz, tutarlı, dostane ve katılımcı bir toplum için itici bir güç olduğunu vurgulamaktadır. Yazara göre, İslam hukukunun değişim meydana getirme gücü Müslümanlar tarafından er ya da geç fark edilecektir. "Sorun 'İslam hukuku'yla mı ilgili?" başlığında ise İslam hukuku teriminin genel anlamına değinen yazar, bu çerçevede "fıkıh" ve "fetva" kavramlarının tanımlarını sunmaktadır. Bize göre bu tanımlara ait ayrıntıların da esasen eserin genel vazifesi olduğu görülmektedir. İslam hukuku ile sadece şeriat kastediliyor ise bunun mümkün olmadığı, İslam hukuku ile sadece fıkıh kastediliyor ise bunun yine mümkün olmadığı, İslam hukuku ile fetvanın kastedilebilmesi için ise ancak fetvanın sahih olması durumunda bunun mümkün olabileceği vurgulanmaktadır. Bilakis fetva sahih kaynaklara dayanıyor ve insanların mutluluğunu, İslam hukukunun asli değerini ve maksatlarını (makâsîdü's-şeriâ) barındırıyor ise sahih bir fetva olacağı ifade edilmiştir.⁷ Bahse konu bu meseleye ait bu üç yaklaşımın, esasen İslam hukuku kavramının içerik ve kapsamını ortaya koyması ve terminolojisi bakımından önemli olduğunu düşünüyoruz. Disiplinlerin kapsamı hususunda ise yazar, yazılan bu eserin İslam hukuku, felsefesi ve İslami genel disiplinlerin içerisindeki muhtelif malumatı mezceden çok disiplinli -interdisipliner- bir yaklaşımı benimsediğini vurgulamaktadır. Meseleyi, İslam hukuku disiplini içerisinde İslam hukukunun esasları (usul-ü fıkıh) bağlamında değerlendiren Avde, günümüzde özellikle 20.yüzyıl islahatçılar tarafından İslam hukukunun amaçları yani "makâsîd" kavramının bağımsız bir disiplin olarak kabul edildiğini ifade etmektedir. Bu yaklaşım kavrama ilişkin bir usul katkısı açısından dikkat çekicidir. Yine bu çalışmanın felsefe disiplini içerisindeki mantık, hukuk felsefesi ve postmodern teori⁸ ile doğrudan ilgili olduğu vurgulanarak, sistem teorisinin postmodern teorilerden farklı şekilde modernizmi eleştiren, modernizm karşıtı felsefi bir yaklaşım olarak ortaya çıktığı anlatılmaktadır. Eserin içerisinde

⁶ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ*, 11.

⁷ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ*, 14.

⁸ Ayrıca bk. Şahban Yıldırım, "İslam Hukuk Metodolojisine Postmodern Bir Yaklaşım-Casir Avde Örneği", *Turkish Studies*, 12/10, (Ekim 2017), 311-328.

konuya dair ayrıntılar açıklanırken, İslam hukuk teorisinde kullanılan “örf” kavramını geliştirmek için “bilişsel kültür” kavramının kullanılacağını ifade eden Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü’ş-Şeriâ* isimli eserinin sistem yaklaşımı yoluyla İslam hukukunun fıkıh usulü teorisini geliştirmeyi hedeflemek için çok disiplinli bir araştırma sunmakta olduğunu okuyucularına aktarmaktadır. İslam hukukunun mevcut uygulamalarını eleştiren Avde, İslam hukukunun mevcut uygulamalarının tek boyutlu, indirgemeci, şekilci ve nedenselci olduğunu, bunun yerine çok boyutlu, bütüncül, ahlaki ve yeniden inşacı, yapısökümcü, erekbilimsel (maksada dönük) bir yaklaşımın benimsenmesi gerekliliğini ifade etmektedir.⁹ Bize göre gelenek ile modern yaklaşımları arasında kalıp geleneği yok sayılması olarak anlaşılabilir bu yaklaşımın metodik olmadığını düşünüyor ve retorik bir temenni olarak görüyoruz. Bu itibarla yazara ait eserdeki yöntemin, İslam hukukunun amaçları teorisi (makâsîdü’ş-şeriâ) başlığında bir sistem teorisine dayandığını mülhaza etmekteyiz. Buna göre yeni bakış açıları ve yeni anlayışlar ortaya koyan makâsîd teorileri incelenirken, idrak, bütünlük, açıklık, hiyerarşi, çok boyutluluk ve amaçlılığa dayanan yeni bir tahlil yöntemiyle yeni bir sistem teorisi ortaya konulmalıdır. Eserin tahlil kısmında İslam hukukunun tanımlaması yapılmış, çağdaş teorilerine yer verilmiş ve İslam hukukunun bir sistem olarak tanımlanması gayesiyle, bu sistemin amaçlılık özelliğinin makâsîdü’ş-şeriânın gerçekleşmesiyle mümkün olacağı ifade edilmiştir. Eserin son bölümünde ise farklı teorik gelişmeler önerilmektedir. Bu minvalde değerlendirdiğimiz eserin her türlü içtihat yönteminin geçerliliğinin makâsîdü’ş-şeriânın gerçekleşmesine bağlı olmasını savunduğunu söylemek mümkündür. Eserin bu bölümünde münhasıran bir amaç olarak telakki edebileceğimiz adalet, ahlaki davranış, iyilikseverlik, bir arada yaşama, insanın tekamülü gibi İslami hükümlerin ise bu çalışmanın pratik sonucu olduğu görülmektedir.

1.1. Makâsîdü’ş-Şeriâ Fikrinde Dönemlendirme

Eserin birinci bölümüne “Zekât vermek niçin İslam’ın esaslarından biridir?” sorusuyla başlayan Avde, esasen bu türde varit olabilecek sorulara cevap vermenin makâsîdü’ş-şeriânın alanı olduğunu ifade etmektedir. Burada makâsîd kavramını, hükümlerin ardındaki hikmet olarak açıklamaktadır. Bu tanımlı yaparken İmam Şâtıbî’yi esas aldığını söyleyebiliriz. Ona göre makâsîd, kanunların belli araçların önünü kapatarak veya açarak ulaşmaya çalıştığı iyi ve güzel hedefler olup İslam hukukunun dayandığı adalet, izzet, özgür irade, iyilikseverlik, kolaylaştırma ve iş birliği gibi ilahi gayeler ve ahlaki kavramları da içine alan umumi bir kavramı ifade etmektedir. Esasen çalışmanın temelini oluşturan İslam hukuk teorileri ve yöntemleri, İslam hukukunun maksatlarına uygun olup olmadığı çerçevesinde değerlendirilmektedir. Avde, makâsîdü’ş-şeriâ fikrinin ilk

⁹ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü’ş-Şeriâ*, 16.

dönemi başlığında, Cüveynî, (ö. 478/1085) Gazzâlî, (ö. 505/1111) er-Râzi, (ö. 606/1210) Âmidî, (ö. 631/1233) Tûfî, (ö. 716/1316) Karâfî (ö. 684/1285) gibi müelliflerin makâsîd tanımlamalarına yer vermektedir. Kanaatimizce hicri 5. ve 8. asır arasındaki dönem, makâsîd fikrinin gelişmesi açısından en önemli zaman dilimidir. Avde, makâsîd kavramının boyutlarını dört farklı ana başlık çerçevesinde sunmaktadır. Makâsîdın zaruret dereceleri, amaçlara ulaşmayı hedefleyen hükümlerin kapsamı, amaçların içerdiği kişilerin kapsamı ve makâsîdın evrensellik derecesi boyutlarına göre sınıflandırılmış olduklarını ifade etmektedir. İslam hukukunun amaçları konusunda Gazzâlî'ye ait üçlü geleneksel sınıflandırmaya değinen Avde, zaruriyyat, haciiyyat ve tahsiniyyat kavramlarını hiyerarşik olarak açıklamaktadır. Bu konuyu İmam Şâtıbî'nin (ö. 790-1388) ve Cemaleddin Atıyye'nin (ö. 2017) görüşleri çerçevesinde değerlendirmiş ve Abraham Moslow'a ait ihtiyaçlar hiyerarşisi ile İmam Şâtıbî'nin görüşleri arasındaki benzerliklere dikkat çekmiştir. 20. yüzyıla gelindiğinde makâsîd teorilerinin büyük gelişim göstermesiyle, geleneksel kapsamın sadece bireyi esas alması, adalet ve özgürlük gibi evrensel değerleri içermemesi, sadece fıkhi eserlere dayalı yaklaşımın benimsenmesi sebepleriyle, geleneksel zaruretler sınıflandırmasının kabul görmediğini ve çağdaş sınıflandırmanın gerekliliğinin de ortaya çıktığını vurgulamıştır. Çağdaş sınıflandırmayı da "genel makâsîd", "özel makâsîd" ve "kısmi makâsîd" olarak ele almıştır. Günümüzde makâsîd kavramının tüm insanlığı kucaklayacak şekilde genişletildiğini ifade eden Avde, makâsîdın kapsamına Yusuf el-Karadavi'nin (ö. 2022) insan hakları ve onur kavramlarını eklediğini, Reşid Rıza'nın (ö. 1935) ıslah ve kadın hakları kavramlarını ilave ettiğini, Tahir bin Aşur'un (ö. 1973) ise ümmete ait maksadı öncelediğini ifade etmektedir. Avde, çağdaş dönemdeki bu yaklaşımlar ve makâsîd sayesinde fetvaların tarihselliğinin üstesinden geldiğini ortaya koymaktadır. Eserin bu bölümünde klasik üçlü tasnif ile çağdaş üçlü sınıflandırmanın çok boyutlu şekilde ve görseller eşliğinde irdelendiğini müşahade etmekteyiz. Yazar, makâsîdın katettiği tarihî aşamaları, sahabelerin içtihadında makâsîd, ilk dönem makâsîd teorileri, 5.-8. asır arası makâsîd teorileri (gelişme dönemi) ve çağdaş makâsîd kavramı başlıklarında tek tek ve ayrıntılı olarak irdelenmiştir. Makâsîd kavramının tarihî süreç içerisinde geçirdiği evreler incelendiğinde, sahabe içtihadı çerçevesinde makâsîd; Beni Kurayza'da ikinci namazı hadisesi, Hz. Ömer döneminde savaş ganimetlerinin sahabe arasında dağıtılması tekliflerinin (Haşr 59/7) ve bu konuda Hz. Ömer'e ait kolektif içtihadı, Hz. Ömer'in kıtlık sırasında bazı cezaları askıya alması, atları zekâta dâhil etmesi, tavaf esnasında çıplak omuzla ve koşar adımla yürümeye devam ettirmesi gibi toplamda beş örnek çerçevesinde mukayeseli olarak ele almaktadır. Bu örnekler bize göre erken dönem makâsîd fikrinin tekâmülü için yeterli gözükmektedir. İlk dönem makâsîd teorilerinde ise hicri 5. asra kadar, Tirmizî, (ö. 279/892) Ebu Zeyd Belhî, (ö. 322/934) el-Kaffal el-Kebîr, (ö. 365/976) İbn Babaveyh Kummî,

(ö. 290/903) Ebu'l- Hasan el-Amiri el-Feylesuf 'a (ö. 381/992) ait sınıflandırmalara yer vermiştir. Makâsîd anlayışının serüveninde V. asırdan VIII. asra kadarki zaman diliminde ise İslam hukuk felsefesinin ortaya çıkışını ele alan Avde, bu kısımda "İslam hukuk felsefesi" kavramının ilk defa hicri 5. asırda ortaya çıktığını, metinlerde bahse konu olmayan konulara dair kıyasın sınırlamalarını telafi etmek üzere mesalih-i mürsele görüşünün benimsendiğini, bu durumun da İslam hukukunda makâsîd teorisinin ortaya çıkmasını sağladığını ifade etmektedir. Bu zaman diliminde makâsîd teorisine katkı sağlayan ve bizim kaynakçada yer vermeye çalıştığımız Cüveynî'nin (ö. 478/1085) *el-Burhan fi Usulî'l-Fıkh* eserinin zaruriyyat konusunu ortaya koyan ve zaruriyyat konusunda dörtlü tasnif (hâcâtü'l amme, mekrume, mendubat, özel bir nedene ait olamayan) yapan ilk eser olduğunu, *Gıyasü'l-Ümem* isimli eserinin ise makâsîda dayanarak İslam hukukunun yeniden inşası projesi olarak görülebileceğini vurgulamaktadır. Bu bakış açısının İslam hukuku tarihi açısından önemli bir değerlendirme olduğunu vurgulamadan geçemeyiz. Avde, İslam hukuk felsefesinin ortaya çıkışı konusunda ikinci olarak Gazzâlî'ye (ö. 505/1111) yer vermektedir. Gazzâlî'nin hukuk teorisi olarak mümtaz bir yere haiz olan *Mustasfa* isimli eserinde zaruretlerin korunması (hıfz) teriminin ilk defa kullanıldığını ve adı geçen eserde Cüveynî'nin önerdiği zaruretlere iman, nefis, akıl, nesil ve servet sıralamasıyla yer verdiğini aktarmaktadır. Avde, hicri 5. ve 8. Asır arasında makâsîd kavramını geliştiren müelliflere İzz b. Abdisselam (ö. 1262) ile devam etmiştir. Onun *Makâsıdu's-Salah* ve *Makâsıdu's-Savm* isiminde hükümlerin ardındaki hikmetlerin açıklanması amacıyla yazılmış iki önemli eseri olduğu aktarılmaktadır. İzz b. Abdisselam'ın özellikle mesalih üzerine yazdığı *Kavâidü'l-Ahkâm fi Mesâlihil-Enâm* eserinde hükümlerin geçerliliğinin onların maksatlarına bağlı olduğunu ve "Maksadını bulmayan her eylem geçersizdir." anlayışını ortaya koyduğunu vurgulamıştır. İlgili döneme ait önemli katkılarda bulunan başka bir müellifin de Karafî (ö. 1285) olduğunu, onun *Furûk* isimli eserinde, Hz. Peygamber'in uygulamalarında bizzat onun maksatlarını gözetmek suretiyle makâsîd teorisine önemli katkı yaptığı anlatılmaktadır. Ebu İshak Şâtîbî'nin makâsîd teorisi hususunda Cüveynî ve Gazzâlî'nin ortaya koyduğu terminolojiye sadık kaldığını, *el-Muvafakat fi Usulî's-Şeriâ* isimli eserinde tümevarımcı bir makâsîd anlayışını ortaya koyması, hükmün ardındaki hikmetlerden hükmün temellerine giden bir yaklaşımla evrensel bir makâsîd anlayışını savunduğunu ve makâsîdı özellikle "şeriatin usulü" olarak gördüğünü, ancak bu görüşün ise özellikle 20. yüzyılda önemini kaybettiği vurgulanmıştır. Avde, bu döneme ait makâsîda katkı sağlayan Kastallânî (ö. 1287) ve İbn Kayyim'e (ö. 1347) de yer vermektedir. Çağdaş döneme gelindiğinde ise özellikle 20. asırda makâsîd üzerine çalışan en önemli müellifin İbn Aşûr (ö. 1973) olduğu vurgulanmıştır. İbn Aşûr'un aileye büyük önem verdiğine vurgu yapılarak (neslin muhafazası), ailenin tek başına İslam hukukunun bir maksadı olduğu aktarılmaktadır. Bu yaklaşımın makâsîd teorisinin

gelişmesine önemli katkılar sağladığı da ifade edilmektedir. İbn Aşûr'un makâsîd anlayışının “değer” ve “sistem” üzerine bina edildiğini söylemek mümkündür. Özellikle o döneme kadar “aklın muhafazası” hususu sadece sarhoşluk veren maddelerin yasaklanması ile sınırlı iken, ilim için seyahat etmek, sürü zihniyetiyle mücadele ve beyin göçünün engellenmesi hususlarının, yine iman hürriyeti-inanç özgürlüğünün bağımsız olarak da dinin korunması maksadına İbn Aşûr tarafından ilave edildiği vurgulanmaktadır. Avde, makâsîd terminolojisinin çağdaştırılması ve fıkhi konularda daha temel bir rol oynayabilmesinin insan hakları konusuna makâsîd temelli bir yaklaşımla bakmanın zorunlu olduğunu ve günümüzde de insani gelişim sürecinde İslam hukukuna ait sistem eksenli yaklaşımın anlaşılmasının ancak makâsîd kavramını İslam hukuku felsefesi olarak görmekle mümkün olacağını vurgulamaktadır. Yazara ait bu yaklaşımın terminolojik olarak çağdaş makâsîd kavramına önemli bir katkı sağladığını düşünmekteyiz.

1.2. Analiz Metodu ve Felsefesi Bağlamında Hukuki Sistemler

Eserin ikinci bölümü “Analiz Metodu ve Felsefesi Olarak Sistemler” başlığında, İslam hukukunun esaslarında ve felsefesinde sistem yaklaşımının benimsenmesinin önemine vurgu yapılmaktadır. Sistemler ve sistem felsefesi kavramını tarihsel süreç içerisinde değerlendiren yazar, teleolojik (erekbilimsel) teorilerin tarihî serüvenini aktarmakta ve teleolojik yorumun 17. yüzyılda nedenselliğe evrildiğini söylemektedir. Bu yaklaşımın da zamanla evrendeki her şeyin sebep-sonuç ilişkisi ile (determinizm) açıklanabileceği görüşünün benimsenmesine yol açtığını vurgulanmaktadır. Avrupa'daki modernist anlayışa bir tepki olarak doğan İslam modernist hareketinin, 20.yüzyılda İslami iman esaslarının bilime ait sonuçlara uygun hâle getirilmesi adına yeniden yorumlandığını anlatan Avde, buna Muhammed Abduh'un *Tevhid Risalesi* kitabını delil göstermektedir. 20. yüzyılın ikinci devresinde ise postmodern anlayışın ortaya koyduğu merkezde hiçbir şeyin bulunmaması gerektiği üzerine bina edilen “merkezciliğin yapısökümü” fikrinin benimsendiği ifade edilmektedir. İşte tam burada yazar, modernist indirgemeci görüşü, postmodernist irrasyoneliteyi ve yapısökümcülüğü reddeden İslami bir sistem felsefesinin geliştirilmesini zorunlu görmektedir. Çünkü ona göre, evren ne muazzam bir deterministik bir makine ne de tamamen bilinmez bir varlıktır. Dolayısıyla yaratıcının yaratma delili, önceki nedenselliğe dayanan deliller yerine bütünsel bir yaklaşım olan sistem yaklaşımına dayanmalıdır. Yazar bu hususu açmak adına “Allah'ın varlığı ve yüceliği” hususunu örnek vererek bu konuya ait beş delil (karmaşıklık, amaçlı davranış, düzen organizma benzerliği delili) ortaya koymaktadır. Bahusus sistem analizi kavramını “daha basit öğelerine ayırma” klasik tanımlamasından başlayarak günümüze kadar bu konuda yaklaşım sergileyen Whitehead, Bertalanffy, Churchman, Luhmann, Koestler, Weaver, Jordan, Beer, Skyttner'e ait sistem sınıflandırmalarına

yer vermektedir.¹⁰ Eserin bu bölümünde bilişsel ve çok boyutlu sistem anlayışı açısından bahse konu sınıflandırmalara yer verilmesini çok önemli görmekteyiz. Esasen Avde, eserinin başında ifade ettiği gibi, İslam hukuku esaslarının bir “sistem” olduğunu kabul etmekte ve sisteme ait altı özelliğin (bilişsel doğası, bütünlük, açıklık, hiyerarşi, çok boyutluluk, amaçlılık) İslam hukuk sisteminin gelişimi için önerilebilecek sistem önerisi olarak sunmaktadır. Ona göre, İslam hukukunun bilişsel doğası bütün mezheplere yönelik ihtiyaç duyulan çoğulcu bakış açısının geçerli kılınması için elzemdir. İctihat kapısının kapandığını kabul etmenin İslam hukukunun açık bir sistem olduğu gerçeğinin hilafına dair bir anlayış olacağı, kavramı esas alan sınıflandırmaların İslam hukukunun felsefesine daha uygun olduğu, özelliğe dayanan sınıflandırmaların ise yapısal olarak yeni sistem anlayışına uygun olmayacağı özellikle vurgulanmıştır. Binaenaleyh, teolojik olarak İslam hukukunun bizzat kendisi ilahi fiillerin bir sonucudur ki, bu hukuk vahye dayanmakta ve onun arkasındaki amaçlar ise makâsîdü’ş-şeriâ olarak kabul edilmektedir.¹¹ İkinci bölümdeki bu sistem yaklaşımının fikri arka planının esasen özgünlüğü yanında, İslam hukuk sisteminin açık bir sistem oluşunu ortaya koyması adına çok önemli görmekteyiz.

1.3. İslam Hukuku, İmamlar ve Mezhepler, Tarihî Bir İnceleme

Eserin üçüncü bölümü “İslam Hukuku İmamlar ve Mezhepler, Tarihî Bir İnceleme” başlığında; evvela İslam hukuku, kanun, örf, fıkıh ve şeriat kavramlarının lügavi ve istilahi manaları mukayeseli olarak verilmiştir. İslam hukuku kavramını terminolojik olarak “fıkıh” ve “şeriat” kavramları sadedinde değerlendirmiş olan yazar, bu kavramları birbirinden ayırmakta, İslam hukukunu yaygın manada anlama, kavrama ve din bilgisini kazanma şeklinde tarif edildiğini ifade etmektedir. Ekol devirlerinin sona ermesiyle de İslam hukuku kavramının “tafsilatlı delillerden çıkarımı yapılan pratik şer’i hükümlerin bilgisi” olarak tanımlandığını ortaya koymaktadır. Avde’ye ait bu tanımlamalar ışığında, fıkıh, itikadi bir vakıa olmayıp, ameli meselelerle sınırlandırılmıştır. Fıkıha ait tafsilatlı hükümler de bittabi naslardan çıkarılmaktadır. Günümüzde bedensel cezalara atfen kullanılan “şeriat” terimi İngilizcede olumsuz çağrışımlar yapsa da aslında Kur’an’daki kullanımının “şer’i hayat tarzı” olduğunu ifade eden Avde, buna Mâide (5/48) ve Câsiye (45/18) ayetlerini örnek olarak sunmaktadır. Karşılıklı tekfir etmenin ve kavramlara ait bulanıklaşmış yapının ortadan kaldırılması adına şeriat kavramı ile fıkıh kavramının birbirinden mutlaka ayırt edilmesi gerektiğini vurgulayan Avde, “kavrayış”, “tasavvur”, ve “idrak” sahibi kimseler için fakih kavramının kullanılması, “Şari” kavramının ise “kanun koyan” anlamında Allah’ın bir ismi olması dolayısıyla insanlar için kullanılamayacağından mütevellit, bu iki kavramı

¹⁰ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü’ş-Şeriâ*, 58.

¹¹ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü’ş-Şeriâ*, 68.

teorik ve pratik olarak ikiye ayırmaktadır.¹² Bu bölümde “kanun ve örf” kavramlarını tafsilatlı olarak açıklayan yazar, tek başına hukuk kaynağı olarak görülemezlerse de İslam hukukunun uygulanmasında bu iki kavramın etkin rolü üzerinde durmaktadır. “İslam Hukuk Okulları” başlığında Hz. Peygamber’in vefatından başlayarak çöküş dönemi diye isimlendirilen zaman dilimine kadar var olmuş dokuz mezhebin gelişim süreçlerine dair önemli değerlendirmeler sunmaktadır. Bunlara ilaveten de usul nazariyelerinin tarihî seyrini sistematik olarak okuyucularla paylaşmaktadır. Avde, bu tarihî arka planı “Peygamber sonrası dönem”, İmamlar devri”, “Mezhep sınıflamasının biçimsel kritiği”, “Talebe ve rivayet zincirleri” ve “Gerileme dönemi” olmak üzere beş başlıkta ele almaktadır. Hz. Peygamber’in vefatını müteakip sahabe içtihadına yönelik çeşitli rivayetlerin bulunduğunu aktaran yazar, sahabenin Kur’an ve sünnet endeksli içtihadına vurgu yapmaktadır. İslam devletinin sınırlarının genişlemesi ve yeni medeniyetlerle ve yeni kültürlerle tanışması sonucu cereyan eden yeni durumlara yönelik sahabenin de içtihatla bulunduğu ve kendi maslahat görüşlerini uyguladıkları ifade edilmektedir. Buna arz-ı meftuha, cem-i mushaf ve Hz. Ömer’e ait yeni içtihatlar misal olarak verilmiştir. Yazara göre yeni maslahatlara duyulan ihtiyaç bağlamında bu yeni durum sahabe arasında fıkhi olarak görüş ayrılıklarına sebebiyet vermiş ve politik ayrışmalar, mezhep çatışmaları, sahabelerin göç etmesi gibi sebeplerle “ehl-i re’y” ve “ehl-i eser” ayrımı temayüz etmiştir. Hz. Osman’ın şehadeti ise siyasi tefrikanın ilk nüvesi olarak değerlendirilmektedir. Bundan sonra bu siyasi ayrışmaların itikadî konularda bir takım fikri farklılıkları doğurması sonucunda bu durumun bazı uydurma hadislerin ortaya çıkmasına sebebiyet verdiği aktarılmaktadır. Bu noktada birtakım ravilerin kendi görüşlerini veya siyasi liderlerini meşrulaştırmak adına uydurma hadis rivayet ettikleri vurgulanmıştır. Bunun yanında Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbas arasındaki görüş ayrılığında da görüleceği üzere, imamların kişilikleri dahi, öğrencilerini ve netice olarak da tüm ekolü etkilediği ifade edilmektedir.¹³ Hicri I. yüzyıl sahabilerle başlayan bir göç hareketiyle şehirlerin artık ekollerle anılmaya başlaması ve nitekim Ali b. Ebi Talib ve çocukları, Abdullah b. Abbas, Muhammed b. Mesleme, Usame b. Zeyd ve Ebu Mesud Ensari gibi birçok sahabenin vatanının o dönemde artık Irak olduğu, Amr b. As, Kays b. Saad, Muhammed b. Ebu Bekir, Ammar b. Yasir ve diğer bazı sahabilere Mısır’ın yurt olduğu, Abdullah b. Ömer, Şurahbil, Halid b. Velid, Dehhâk, İbn Kays, Muaviye ve Ümeyyeoğulları’ndan birçok sahabenin ise Suriye’ye göç ettikleri ifade edilmiştir. Geride kalan ve göç etmeyen Mekke ve Medine’de ikametine devam eden sahabeler ile göç eden sahabelerin oluşturduğu bu yeni durum İslam hukukunun coğrafi ve kültürel alanda yeni boyutlar kazanmasına yol açarak ehl-i re’y ve ehl-i eser ekollerinin

¹² Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü’ş-Şerîâ*, 74.

¹³ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü’ş-Şerîâ*, 78.

temayüzüne sebebiyet vermiştir. Avde, bu kısımda ehl-i r re'y ve ehl-i esere ait eğilimleri ayrıntılı olarak mütalaa etmekte, iki yöntemin de nassa dayanmakta olduğu gerçeğinden hareketle geleneksek oldukları, ancak ehl-i re'y'in geleneği daha rasyonel bir tarzda ele alırken, ehl-i eserin geleneği lafzi olarak ele aldığı vurgulamaktadır.¹⁴ Hicri 2. ve 3. asırları "İmamlar devri" olarak niteleyen yazar, bu kısımda fıkhi mezheplerin imamlarına yer vermektedir. Bu imamların hadislerin sıhhatini araştırırken ve fetva verirken kendi içtihat yöntemlerini de geliştirdiklerini önemle vurgulamaktadır. Yazar, buna dair Hanefi, Maliki, Hanbeli, İbadi mezheplerine dair muhtasar bilgiye ilaveten, Zeyd b. Zeynelabidin, Cafer-i Sâdık ve son olarak da Şafilik üzerine İslam hukuku çerçevesinde önemli değerlendirmelerde bulunmakta ve bir "imam zinciri" sunmaktadır. Yazar bunlara ilaveten İslam fıkıh mezhepleri arasında "sınıflama" özellikleri olarak kullanılan şer'i kaynakların özelliklerini (tek boyutluluk ve aşırı genellemeler dâhil) bir tablo hâlinde mezhep sınıflamasının biçimsel kritiğini ve İslam hukuk okullarını imar eden talebelerin silsilesine ait tabloyu, sahabelerle başlatıp usulcülerle bitecek şekilde okuyucularla paylaşmaktadır.¹⁵ Bu iki tablonun tarihsel süreç içinde İslam hukuk okullarına dair malumatı sistematik olarak aktardığını mülâhaza etmekteyiz. Hicri 656 yılında Bağdat'ın Moğollar tarafından işgaliyle başlayan dönemi İslam hukuk teorisi için "gerileme dönemi" olarak telakki eden Avde, bu dönemi fakihlerin, imamların ve talebelerinin içtihat yapamadığı, âlimlerin genellikle önceki eserleri özetleyen soyut şerhler yazdığı ve sonunda bu dönemi de mezhebi bölünmelerin zirve yaptığı bir devir olarak görmektedir. Bu yaklaşımı değerlendirirken evvela İslam Hukuk tarihinde belirleyici ana unsurun rivayetler olduğuna dikkat çekmek istiyoruz. Yorum farklılıklarının eldeki rivayetlerin farklı algılanmasına yol açtığını söyleyebiliriz. Yahut kendi yorumlarına uygun rivayet arayışına girildiğini söylememiz mümkündür. Beş başlıkta yer verdiği ve son dönemini isimlendirirken "gerileme dönemi" olarak ele aldığı yazara dair yaklaşımın yanlış olacağı kanaatindeyiz. Aksi hâlde, hicri 8. yüzyıl itibaren yapılan tüm çalışmaları, zengin bir mirasa haiz önemli bir dönemi ve özellikle Osmanlı ilim mirasını görmezden gelmek olacaktır. Her ne kadar Avde, fıkıh tarihini bu şekilde evrelere ayırmış olsa da bu yaklaşımın sıhhatli bir yaklaşım olmadığını düşünüyoruz. Özellikle belirtmemiz gerekiyor ki fıkıh tarihi içerisinde gerileme dönemi diye isimlendirilecek bir zaman diliminin olmadığını belirtmekte fayda görüyor ve bu sınıflandırmanın İslam fıkıh tarihi açısından sorunlu olduğunu değerlendiriyoruz. Bazı çağdaş eserlere ve yorumlara bakılacak olursak fıkıh tarihinde sanıldığı gibi bir gerileme dönemi vuku bulmamıştır. Diğer disiplinlerde olduğu gibi fıkıh tarihinin

¹⁴ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ*, 80.

¹⁵ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ*, 86-88.

dönemlere ayrılması bazı ön kabullere dayanmaktadır.¹⁶ Bu yaklaşım biçimlerinin birçok yönüyle eksik kaldığını ifade ederek fıkıh tarihi yazıcılığında mevcutta farklı bakış açıları sergileyenler bulunmaktadır. Buna dair güncel bir öneri olarak bazı kırılma noktalarına işaret etmek suretiyle klasik dönem, istikrar dönemi ve klasik fıkihtan kopuş dönemi (çağdaş İslam hukukunun doğuşu ve kanunlaştırma devri) şeklinde önerilerin bulunduğunu ifade etmemiz gerekir.¹⁷ Kanaatimizce bu konuda Avde'nin belirttiği "gerileme dönemi" yerine "istikrar dönemi" kavramının kullanılması daha isabetli olacaktır.

1.4. Klasik İslam Hukuku Teorileri

Eserin dördüncü bölümünde "Klasik İslam Hukuku Teorileri" başlığı kullanılmış olup Maliki, Hanefi, Şafii, Hanbeli, Caferi, Zeydi, Zâhiri, İbadi ve Mu'tezili gibi toplamda dokuz fıkıh mezhebine ait hukuk teorilerine dair analizlere örnekler çerçevesinde mukayeseli ve hiyerarşik olarak yer verilmektedir. Klasik İslam hukuku teorilerini sınıflarken evvela ana kaynak olarak Kur'an ve Sünnet ele alınmıştır. Bu konuda Avde, Kur'an'ın cem ve istinsahı ile kıraat-ı aşere konularına dair tarihî malumatı sunduktan sonra, Hz. Osman Mushafı'nın tüm mezhepler tarafından ittifaken ana kaynak olarak kabul edildiği, İbn Mesud'a ait nüshanın ise yalnız Hanefilerde hukuken geçerli bir Mushaf olduğu vurgulanmakta ve Kur'an rivayetlerinin sahihlik derecelerine dair bir tasnif sistematik olarak okuyucularla paylaşılmaktadır.¹⁸ Yazar, burada makâsıd-ı'l-Kur'an anlayışı olarak kavramsallaştırabileceğimiz önemli bir noktaya dikkat çekmektedir. Ona göre Kur'an'ın maksada dayalı anlaşılması ancak ve ancak Kur'an'ın "birleşik bir bütün" olarak algılanması ile mümkündür. Kur'an'ın makâsıd eksenli anlaşılmasındaki bu bütüncül yaklaşım tarzı, az sayıdaki ahkâm ayetlerinin Kur'an'ın geneline şamil olacak şekilde genişleyebilmesiyle mümkün olabilecektir. Kur'an'da geçen itikadi konular, evrenle ilgili malumatlar, kıssalar, uhrevi vb. konular birleşik bir bütün yaklaşımıyla değerlendirildiğinde, bu yöntem şer'i hükümlerin de kavranmasını sağlayacaktır. Bunun mümkün olması için Kur'an metninin yeni bir yöntemle yani ilkeler, yüksek değerler ve konu bazlı okuma yöntemiyle ele alınması gerekmektedir. Yazara göre klasik İslam hukuk teorisinin ikinci ana kaynağı olan sünnet ile ilgili olarak, evvela sünnet ve hadis ile Kur'an ayetleri arasındaki mümkün olan ilişkileri sınıflandırmayı savunmaktadır. Bize göre bu ayrım önemli bazı sınırlılıkları da beraberinde getirmektedir. Nitekim şeriat üzerindeki etkileri bağlamında fiilî sünnet türlerini yasama, ona

¹⁶ Mahmut Samar, "Fıkıh İliminin Doğuşu ve Gelişimi" ed. Metin Özdemir-Mahmut Samar. *İslami İlimlerin Doğuşu ve İlk Tartışmalar*. (Ankara: Fecr Yayınları, 2020), 44.

¹⁷ Diğer tasniflerin eleştirisi için bk. Murat Şimşek, "Fıkıh Tarihinde Osmanlı Nereye Düşer? Retorik ile Gerçeklik Arasında Modern/Çağdaş İslam Hukuk Tarihi", *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh: Alimler, Eserler, Medreseler* (İstanbul: İSAR Yayınları, 2017), 301-341

¹⁸ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsıdü'ş-Şerîâ*, 93.

özgü ve beşerî filler olarak tasnif eden yazar, buna göre şayet hadisler Kur'an'la hiçbir ilişkisi olmayan bir hüküm getiriyorsa, bütün fıkhi mezhepler Hz. Peygamber'e özgü filler sınıfına girmemek şartıyla onu "yasama" olarak telakki ederler demektir.¹⁹ Hz. Peygamber'in içtihadı konusunu ekol bazlı olarak ele alan Avde, hadis rivayetlerinin ravilerin sayısı açısından türlerini (mütevâtir, meşhur, âhâd) değerlendirdikten sonra âhâd hadislerin sıhhat şartlarını belirtmekte ve bazı mezheplerin mürsel hadislere dair görüşlerini de okuyucularına aktarmaktadır.²⁰ Yukarıda verilen Kur'an'a maksat endeksli yaklaşımda olduğu gibi, hadislere de makâsîd teorisi bağlamında bir yaklaşım sergilendiğinde, evvela bu maksat, Hz. Peygamber'in sünneti üzerine bütüncül bir yaklaşımla mümkün olabilecektir. Sünnete dair bu bütüncül okuma, dinin hilafına ait hadislerin sorgulanmasına sebep olacak ve hadislerin sıhhati de sorgulanacaktır. Bu yöntem hadislerde meydana gelen sistematik uyumsuzluğu ortadan kaldıracak ve Kur'an'ın ilkelerine uyum sağlayıp sağlamadıklarına dair hadislerin sıhhati de belirlenmiş olacaktır. Avde'ye ait Kur'an ve hadis hakkında makâsîd eksenli bu teori, kanaatimizce bağımsız olarak incelenmeye haiz müstakil ve kıymetli bir konu olarak değerlendirilmektedir. Yazarın bütüncül bir yaklaşım ile hadislerin incelenmesi ve değerlendirilmesini önerdiği vakiada, nebevi maksatların anlaşılabilmesi için İbn Aşûr'dan atıfla onun "teşrii niyet", "hâkimlik niyeti", "önderlik niyeti", "barıştırmaya niyeti", "tavsiye niyeti" olarak "beş niyet" yaklaşımı örnek olarak verilmektedir. İbn Aşûr'a ait bu yaklaşımın hadislerin delalet yönünü genişletmesiyle geleneksel yöntemdeki hadislerin "amaçlılığı" konusunun önemini artırmakta olduğu ve hadislerin yorumlanmasında daha fazla esnekliğe izin verildiğini değerlendirmek mümkündür. Bu bölümde Kur'an ve hadise ait belirli ifadelerin açıklık, delalet ve kapsam açısından sınıflandırmasını yapan yazar, mezheplere dair örneklerle konuyu ele almaktadır. Hanefilere ve Şafilere ait delalet tasniflerini ortaya koymakta kapsam, genellik, şart bağlamında ait naslara dair ve dile dair lafzi bakış açılarını sunmaktadır.²¹ Nassa dayalı akli deliller konusunda ise yazar, icma, kıyas, maslahat, istihsan, vesilelerin engellenmesi (sedd-i zerâi), önceki şariatlar, sahabe görüşü, Medinelilerin uygulamaları, örf, devamlılık karinesi, (istishab) delillerin öncelik sıralaması, imamların görüşleri gibi dayanakları detaylı ve sistematik bir tarzda ele almıştır. Akli delilleri açıklarken icmadan başlayan yazar, fikhî mezhepler nezdinde mutlak manada icma konusunda ihtilaflar bulursa da usulcülerin çoğunun icmayı mutlak olarak kabul ettiklerini aktarmaktadır. Râzi, Âmidî ve İbn Hazm'ın da içinde olduğu bazı âlimlerin icmayı "kesin olmayan" delil olarak gördükleri, Bağdadî, Cüveynî, Gazzâlî, Ebu Hüseyin, Şirâzî, Semerkandî, Nesefî, Ferrâ ve Serahsî gibi âlimlerin ise

¹⁹ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ*, 95.

²⁰ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ*, 101.

²¹ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü's-Şeriâ*, 116.

icmayı mutlak olarak kabul ettikleri ifade edilmiştir.²² Yazara göre icma müstakil bir hukuk kaynağı olmayıp, bir şüara mekanizması olarak telakki edilebilecek kolektif bir fetva mekanizmasından ibarettir. Sünnî hukuk okulları, Mu'tezile ve İbadiyye tarafından ikincil bir hukuk kaynağı olarak kabul edilen kıyas hakkında yazar, kıyasın meşruiyetine dair görüş ayrılıklarını ve kıyasın dört unsurunu (asıl, fert, illet, hüküm) ortaya koymakta ve karşılaştırmalı olarak ele almaktadır. Bu bölümde kıyasa ait unsurların mezheplerin görüşleri çerçevesinde ele alındığını görmekteyiz. Avde, doğru bir kıyasın gerçekleşmesi için usulcülerin “kanunun amacının açığa çıkarılması (tahrir-i menat)”, “alternatiflerin elenmesi (tenkih-i menat)”, “hükümün sebebinin gerçekleştiğinin tespiti (tahkik-i menat)” yöntemlerini geliştirdiklerini aktarmaktadır. Fıkhi mezheplere mensup bazı âlimlerin hastalık illetine kıyasla, yaşlılara oruç tutmama ruhsatı tanımları ve bu ruhsatı da “kolaylaştırma” hikmetine dayandırmaları sebebiyle “hükümün ardındaki hikmete göre kıyas etmenin” “ölçülemezlik” karinesi gereği hikmetin fikhî kıyasın bir ölçütü olamayacağı vurgulanmıştır.²³ Dolayısıyla hikmete dair bu belirsiz durumu gidermek için Hanefilere ait istihsan metodunda olduğu gibi, fakihler maslahatları maksatlar çerçevesinde tanımlayarak uygunluk durumunu “amaçlılık” ile belirlemektedir. Buna bir kaptan su içen kedinin salyasıyla kabı kirletme örneği verilmiş ve Ebu Hanife'nin “kolaylaştırma” kıstasını kullanarak kıyas etmiş olması ve bu kaptan su içmenin temiz ancak mekruh olduğu hükmünü verdiği aktarılmıştır.²⁴ Maslahatın menfaat, fayda, iyilik ve yarar şeklinde kabul edilerek nasların desteklediği (muteber), nasların reddettiği (muhtar) ve nassta geçmeyen (mürsel) maslahat şeklinde tasnif edilmiş ve Tuffî'ye ait maslahat anlayışı müzakere edilmiştir. (Maslahatla çatışan - hâss- naslar dikkate alınmaz.) İstihsan konusunu fıkhi tercih noktasında değerlendiren Yazar, Hanefi, Maliki, İbadi, Hanbeli ve Mu'tezili ekollerinin istihsanı metot olarak kabul ettiklerine, istihsanı çelişkili kaynak olarak gören ve kabul etmeyen Şafii ve İbn Hazm'a ait görüşlere de bu bölümde yer vermektedir. Maliki mezhebine mensup fakihlerin sedd-i zera'i konusunu kabul ettiği belirtilerek, Hanbelilerin ortaya attığı nass ile doğrudan bir delil bulunmadığında sahabe görüşünün esas alınması fikrine dikkat çekildiği görülmektedir. Maliki mezhebinde önemli bir kaynak teşkil eden Medinelilerin uygulamasının ise bazı Hanbeli âlimler (İbn Teymiye ve İbn Kayyim) tarafından da kabul gördüğü, ekollerin tamamında ise örfün delil olarak kullanıldığı vurgulanmaktadır. Devamlılık karinesinin (istishab) bütün ekoller tarafından onaylanan bir delil olduğu ve çeşitli fikhî mezheplere göre delillerin sıralanmasına dair tablonun karşılaştırmalı olarak okuyucularla paylaşıldığı görülmektedir. Burada verilen deliller çerçevesinde yapılan

²² Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdû's-Şeriâ*, 123.

²³ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdû's-Şeriâ*, 127.

²⁴ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdû's-Şeriâ*, 131.

tartışmaların ışığında, müşterek zeminin kanaatimizce makâsıd olduğunu söylememiz mümkündür. Çünkü fikhî hükümlere makâsıdî bir yaklaşım, kendisini tek bir rivayetle veya cüzî bir hükümle sınırlamayan, aksine genel ilkelere ve ortak zemine atıfta bulunan bütüncül bir yaklaşımdır. Bu bölümde son olarak hükümler konusunu ele alan Yazar, fikhî hükümlerin sorumluluk (teklifi) ve beyan (vaz'i) türlerini ayrıntılı olarak tahlil etmektedir.

1.5. Çağdaş İslam Hukuku Teorileri

Eserin beşinci bölümü “Çağdaş İslam Hukuku Teorileri” başlığında, öncelikle “Klasik fıkıh mezheplerini sıkı sıkıya takip devam etmekte midir?”, “İslam hukuku okullarına ve teorilerine başkaca hangi ismi verebiliriz?”, “Çağdaş İslam hukuku okulunu tanımlayan ana özellikler nelerdir?” ve “Çağdaş İslam hukuk okulları klasik mezheplerle ne ölçüde birleşir veya ayrılır?” sorularına cevap aramaya başlamaktadır. Yazara göre, 20. asrın başlarına gelindiğinde âlim ve müftülerin yeni fetvalara duydukları ihtiyaca binaen, modernizmin ürettiği problemlerle başa çıkmak için geleneksel mezheplerin fikhî külliyatlarının yetersiz kaldıkları fark edilmektedir. Genelde İslam düşüncesine, özelde de İslam hukukuna batının ve modernitenin etkisiyle Rifat Tahtavî, Muhammed İkbâl ve Muhammed Abduh gibi düşünürlerin önemli katkıları olduğu vurgulanmıştır. Bu minvalde günümüz İslam hukuku çağdaş teorilerinin geleneksel fıkıh mezheplerine ait çizgilere uymadığını söyleyebiliriz. Yazar, belirli mezheplerin tarihî sınırlar içerisinde kalma eğilimini, “skolastik gelenekçilik” olarak görmekte, çoğu çağdaş âlimin geleneksel mezhepleri “asıl otoriteler” olarak değil, “yardımcı deliller” olarak gördüğünü iddia etmektedir.²⁵ Bu konuda Avde, İslami ideolojilere ait tipolojik sınıflandırmaları aktarmakta ve Cherly Bernard’a ait RAND’ın tipolojisini mukayeseli olarak ele almaktadır. Yazar, bu tipoloji sınıflandırmasına yeni bir sınıflama önerisiyle katkı sağlamaktadır. Bu sınıflandırma sistematik olarak verilen hüccet ve batıl arasındaki kesintisiz yelpaze içerisinde hücciyet düzey sınıflandırmasıdır.²⁶ Avde, bu yaklaşımları müteakiben İslam hukukunda hâlihazırdaki kaynaklara ekol sistematigi içerisinde örnekler vermekte, İslam hukukunun günümüzdeki kaynaklarını Kur’an, hadisler, mesalih, geleneksel fikhî fetvalar, akli deliller ve modern değerler olarak sınıflandırmaktadır. Bu anlamda yapılan altılı sınıflandırmanın özgün değerine hakkını vermemiz uygun olacaktır. İslam hukukunda günümüz eğilimlerini modernizm, postmodernizm ve gelenekçilik bağlamında otorite düzeylerine atfen sıralayan yazar, gelenekçilik eğilimini ise Skolastik Gelenekçilik, (Riyad İmam Suud İslam Üniversitesi) Skolastik Neo Selefilik, (EFRC) Neo Lafızcılık, (Zahirilik, Vahhabilik) İdeolojiye Yönelimli Teoriler (Fazlurrahman) bağlamında

²⁵ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsıdû’ş-Şeriâ*, 154.

²⁶ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsıdû’ş-Şeriâ*, 164.

mukayeseli olarak aktarmaktadır.²⁷ İslami modernizm kavramını örneklerle açıklayan Avde, modernistleri 20. asrın başındaki âlimlerle sınırlamamakta, âlimler yerine onların teorilerinin İslam modernizmini anlamamıza fırsat verdiğini vurgulamaktadır. Ona göre İslam modernizmine en önemli katkıyı sağlayan iki isim, Muhammed Abduh (ö. 1905) ve Muhammed İkbâl'dir. (ö. 1938) Bunlara ilaveten Reşid Rıza ve Tahir b. Aşûr'u da bu gruba dâhil etmektedir. Yine bu kısımda "reformcu tevil" kavramını kullanan yazar, bu kavramı konuya dayalı tefsir okulu ya da sistematik yorum olarak bilinen yeni bir yorum yaklaşımı olarak tanımlamaktadır. Bu yaklaşıma da ilk katkı sağlayanların Abduh, Tabatabaî, İbn Aşûr ve Sadr olduğuna dikkat çekilmektedir.²⁸ Belirli bir İslami veya gayri İslami statüyü meşrulaştırmak gayretinde olan "savunmacı tevil" anlayışına da değinen yazar, İslam'da sosyalizm fikrini destekleyen Mahmud Muhammed Taha'yı örnek olarak vermektedir. Maslahata dayanan teorilerin, nasların hedeflediği yararlar bağlamında ele alınan bir İslam hukuku teorisi olduğu, Muhammed Abduh'un ve Tahir b. Aşûr'un İslam hukukunda maksatlara önem verdikleri, İbn Aşûr ve Sadr'ın önemli katkılarına rağmen maksada dayalı olan İslam hukukunda yenilenme projesinin "tamamlanmadan terkedilen bir proje" olduğu önemle vurgulanmıştır.²⁹ Postmodernist yaklaşımları çağdaş, güçlü bir entelektüel siyasi ve kültürel güç olarak gören Avde, postmodern yaklaşımların ortak yöntemini "yapısöküm" olarak görmektedir. Bu kavram dâhilinde postyapısalcılık kavramını da açıklayan yazar, metnin sözün temelini teşkil ettiği, bütün insan bilgisinin metinsel olarak kabul edildiği bir anlayışı ifade ettiğini vurgulayarak, bu teorinin takipçilerine de örnek olarak Muhammed Arkun'u göstermektedir.³⁰ Bahusus, İslam hukukuna postmodern yaklaşımlar, belli kavramların otoritelerin ya da ekollerin görüşlerinin sorgulanarak hem gelenekçi hem de modernist akıma meydan okuyan, ikili zıtlıklara savaş açsalar da ikili, indirgemeci ve tek boyutlu olmaya devam eden eğilimler olarak karşımıza çıktığını müşahede etmekteyiz.

1.6. İslam Hukuk Teorilerine Sistem Yaklaşımı

Eserin altıncı ve son bölümü "İslam Hukuk Teorilerine Sistem Yaklaşımı" başlığında, öncelikle "Makâsîdüş-şeriâ, içtihat yöntemlerinde nasıl bir fiili rol alabilir?", "Amaçlılık sistem özelliği, makâsîdlaştırma fıkıh özelliğiyle nasıl ilişkilendirilebilir?", "İslam sistem felsefesini İslam hukuk teorisinin yenilenebilir ve canlı kalması için nasıl kullanabiliriz?" ve "Klasik, modernist ve postmodernist teorilerin kusurları nasıl aşılabilir?" sorularını sorarak başlamaktadır. Yazar bu suallere "sistemci" bir yaklaşımla cevap bulunacağını ifade etmektedir. Sistem felsefesinin tüm

²⁷ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdüş-Şeriâ*, 177.

²⁸ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdüş-Şeriâ*, 181.

²⁹ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdüş-Şeriâ*, 187.

³⁰ Avde, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdüş-Şeriâ*, 193.

İslam hukuku alanına tesir edecek özel alanlar açacak mahiyette bulunması, sistem özelliklerinden olan “amaçlılık”, “idrak”, “bütüncüllük”, “çok boyutluluk” ve “açıklık” kavramları sistem özelliği olarak makâsîdü’ş-şeriâyı oluşturacaktır. Yine bu son bölümde İslam hukuku usul yöntemlerinin tekamülü içinde gerekli eğilimler önerilmiştir. “Tüm idraklerin doğrulanması”, “Bütüncüllük”, “Açıklık ve kendini yenileme”, “Çok boyutluluk”, “Amaçlılık” başlıkları sadedinde yeni bir sistem teorisi ortaya koymakta ve klasik yöntemlerden farklı olarak İslam hukuk normlarına dair yeni yaklaşımlar okuyucularla paylaşılmaktadır. Eserin genelinde defaatle kavramlara dair yoğun tekrarların bulunduğu göz önüne alındığında, okuyucuları bağlamdan koparacak bu ziyadeler dışında, *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü’ş-Şeriâ* anlayışına ekol sistematigi ve klasik bakış açılarından sıyrılarak ve postmodern anlayışın eksikliklerinin de farkına vararak yeni bir sistem yaklaşımı teklifi yönüyle alana pragmatik bir telakki sunduğunu mülâhaza etmekteyiz.

Sonuç

İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdü’ş-Şeriâ isimli bu eseri bir bütünlük içinde değerlendirdiğimizde, İslam hukukuna ait maksatların gerçekleştirilmesi hedefinin, tüm içtihat usullerinin ve dil ve mantık yöntemlerinin en temel maksadı olduğunu söylememiz mümkündür. Bir içtihadın geçerliliğine onun makâsîd derecesine yani onun gayesinin gerçekleşme derecesine bakılarak karar verilmelidir. Diğer bir ifadeyle bir hükmün geçerliliği de onun makâsîd gerçekleştirme derecesine dayanılarak belirlenmelidir. Alternatif çıkarımlar klasik usul ile (icma, kıyas, sahabe sözü, Medinelilerin uygulaması) yapılırken; makâsîd analizine göre yapılan sistem yaklaşımı, fakihin mezhebine ya da eğilimine bakılmaksızın makâsîdın ifasına dayanarak içtihadın alternatif sonuçları arasında bir tercih sunmaktadır. Buna göre maksadını gerçekleştiren sonucun geçerli sayılması gerekmektedir. Maksadın delaleti bir başka maksadın delaleti ile çatışırsa, hiyerarşiye uygun olarak daha yüksek görülen maksada öncelik verilmelidir. Sonuç olarak içtihat süreci İslam hukukunda makâsîd gerçekleştirme süreci hâline gelmektedir. Önemli bir usul teklifinde bulunan bu eserin zengin kaynakçası, görsellere dayalı anlatımı ve Murat Çiftkaya’ya ait çevirisi, İslam hukuk felsefesine ve makâsîd anlayışına ilgi duyan araştırmacılar için özgün bir kaynak olarak görülebilir. Avde’ye ait eserin konusunun ağırlığı, felsefi bir dil kullanması ve mevcut çeviri sebebiyle bazı bölümlerin anlaşılmasında anlamayı zorlaştıran unsurlar olduğu değerlendirilmektedir. Eserin bir İslam hukuku araştırmacısı tarafından yeniden tercüme edilerek literatüre uygun bir dille yeniden ele alınması daha fazla okuyucunun müstefit olmasını sağlayabilecektir. Bunun yanında eserin geneli ile ilgili bazı hususlara dikkat çekmemiz gerekecektir ki örneğin İslam fihhının tarihi seyri ve sınıflandırılması konusunda güncel

yaklaşımlara dair görüşlere yer verilmesinin okuyucuların karşılaştırma yapabilmeleri adına daha uygun olacağını değerlendiriyoruz. Tercümeden veya eserin orijinal metninden kaynaklanan tekrara düşen alanlar ve eksikliklerin sonraki baskılarda giderilmesi, eserden istifadeyi artıracaktır. Eserle ilgili bu sorunların bir kısmı mütercimın özelde fıkıh, genelde İslami ilimlere dair malumat eksikliğıinden kaynaklanmış olabilir. Eserin genelinde geçen mütercimın kullandığı “amaçlılık” kavramı yerine zaten bu eserin özünü oluşturan İslami ilimler literatürü içerisindeki makâsıd kavramınının kullanılması uygun olacaktır. Bu ve benzeri eserlerin tercümesinin de alanda çalışma yapan araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmesinin daha uygun olacağını değerlendiriyoruz.

KAYNAKÇA

- Âmidî, Seyfeddin Ali b. Muhammed. *el-İhkâm fî usûli'l-ahkâm*. Beyrut: el-Mektebetü'l-İslamî, 1402.
- Avde, Casir. *İslam Hukuk Felsefesi-Makâsîdû's-Şeriâ*. çev. Murat Çiftkaya. İstanbul: Mahya Yayınları, 2016.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Diyâü'd-dîn Ebü'l-Me'âlî Abdülmelik b. Ebî Muhammed en-Nisâbü'rî et-Tâî es-Sinbisî. *el-Burhân fî usûli'l-fıkh*. thk. Şalâh b. Muhammed b. Uveyde. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Cüveynî, İmâmü'l-Harameyn Diyâü'd-dîn Ebü'l-Me'âlî Abdülmelik b. Ebî Muhammed en-Nisâbü'rî et-Tâî es-Sinbisî. *el-Gıyâsî - Gıyâsü'l-ümem fî iltiyâsi'z-zulem*. thk. Abdülaẓîm Mahmûd ed-Dîb. Beyrut: Dâru'l-Minhâc, 2011.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed et-Tûsî. *el-Müstaşfâ min ilmi'l-usûl*. thk. Muhammed Süleymân el-Eşkâr. 2 Cilt. Dımaşk: Müessesetü'r-Risâle, 2012.
- İbn Abdisselam, İzzeddin Ebû Muhammed Abdülaziz eş-Şâfiî, *Kavâidü'l-Ahkâm fî Mesâlihi'l-Enâm*. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1991.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Makâsîdu's-şeriâti'l-İslamiye*. Beyrut: Dâr'u Lübnan li ittibaâ ve'n-neşr, 2011.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb. *İ'lâmü'l-muvakkî'in 'an rabbi'l-âlemîn*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âli Selmân. 7 Cilt. Riyad: Dâru İbni'l-Cevzî, 1423/2002.
- Karâfî, Ebu'l Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. İdris b. Abdiramân es-Sanhâcî. *Envâü'l-Burûk fî Envâi'l-Furûk*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009.
- Samar, Mahmut. "Fıkıh İlminin Doğuşu ve Gelişimi". *İslami İlimlerin Doğuşu ve İlk Tartışmalar*. ed. Metin Özdemir ve Mahmut Samar. Ankara: Fecr Yayınları, 2020.
- Şâtıbî, Ebû İshak İbrâhim b. Musa. *el-Muvâfakat*. thk. Muhammed Mirabî, 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2017.
- Şimşek, Murat. "Fıkıh Tarihinde Osmanlı Nereye Düşer? Retorik ile Gerçeklik Arasında Modern/Çağdaş İslam Hukuk Tarihi". *Osmanlı'da İlm-i Fıkıh: Alimler, Eserler, Medreseler*. ed. Mürteza Bedir, Necmettin Kızılkaya, Hüseyin Sağlam. İstanbul: İSAR Yayınları, 2017.
- Tûfî, Ebû'r-Rebî Necmüddîn Süleymân b. Abdilkavî b. Abdilkerîm b. Saîd el-Hanbelî. *Şerhu muhtasari'r-ravza*. thk. Abdullah b. Abdilmuhsin et-Türkî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1407.
- Yıldırım, Şahban. "İslam Hukuk Metodolojisine Postmodern Bir Yaklaşım-Casir Avde Örneği". *Turkish Studies*. Volume 12/10, (Eylül 2017), 311-328.
<http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.1184>

Kırıkkale Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi

kalemname

Kırıkkale University The Journal of Faculty of Islamic Sciences